

Ásatás a hódmezővásárhelyi Kotacparton.

(Ide tartozik a XI—XIX. tábla.)

I.

E folyóirat 1932. évfolyamában Dr. Párducz Mihály beszámolt annak a próbaásatásnak eredményéről,¹ amelyet az 1933. évi ásatások előkészítése céljából, a hódmezővásárhelyi határban lévő Kotacparton, Vata Ernő tanyájában végzett. Beszámolójában ismertette az ott talált rézkori sírokat s megemlítette azt az időrendi helyzetet is, amelyben ezek a sírok a tiszai kultúra III. periodusába tartozó, nagykiterjedésű, teleppel állanak. A telep anyagát — a próbaárkok eredményeit — magunk ismer tettük.²

Párducz megállapításait, az 1933. július 31.—szeptember 2. közti időben végzett ásatások, nemcsak igazolták, de némi tekintetben ki is egészítették.

Az ásatások eredményeit röviden abban lehetne összefoglalni, hogy a Kotacpart települési viszonyait a tiszai-kultúra III. periodusától több koron keresztül, a középkorig tisztázni tudtuk.

A csaknem szakadatlanul történt települések is mutatják, hogy a terület településre kiválóan alkalmas volt. A földrajzi viszonyokat illetően Párducz Mihály dr. már hivatkozott beszámolójára utalunk.

Minthogy a tiszai III. telep anyaga, amelynek feldolgozása csak most van folyamatban — de már is mutatja, hogy sok figyelemreméltó adattal fogja e kulturáról való tudásunkat kiegészíteni — még nem közölhető, ezúttal, csak a telepen talált kunyhó maradványokat, aeneolithikus és rézkori temetőket szándékozunk ismertetni.

II.

A tanya külső udvarán végzett legnagyobb kiterjedésű feltárásunk délnyugati sarkában bontakozott ki az a szabálytalan alakú törmelék halma, amelynek átlagos hossza 6·40, szélessége 4·40 m volt. A nádlenyo-

¹ Dolgozatok VIII. 103—111. l.

² U. o. 13—15. l.

matos tapasztöredékek 10—30 cm vastagon feküdtek egymáson (XI. 1.). A törmelékek felett szétszórta aeneolithikus és rézkori cserepek is heverték, de az erősen észrevehető betűrások, nem ebből az időből származnak. Két helyen is szabálytalan köralakú gödör háborgatta meg a réteget. A gödrökben csupán elhullott állatok csontmaradványait találtuk. Ez a bolygatás tehát újabbkorinak látszik. Szerencse, hogy ezek a gödrök olyan helyen voltak, ahol későbbi megfigyeléseinket nem háborgatták, illetőleg a legfontosabb megfigyelni valókat nem tették tönkre.

A vastag égettrög-réteg eltávolítása után meglehetősen gödrös felület bontakozott ki, amelynek közepetáján 100×80 cm méretű, szabálytalanalakú tűzhely erősen kiégett körvonalai látszóttak. Környékén és az egész felületen jellegzetes cserépanyag feküdt. Hogy a tűzhely a kibontott felülettel milyen kapcsolatban volt, egyelőre nem láttuk tisztán (XI. 2.). A kibontott rész északi sarkában szabálytalanalakú gödör szája tűnt fel, amelynek szélén fekvő edény és lapos nehezekek elárulták, hogy a kunyhóval együtt a tiszai kultúra III. periodusába tartozik.

Feltűnő volt, hogy négy helyen, a törmelékek porától vörösre festett felületen, szürkésfehér foltok mutatkoztak. Közelebbi vizsgálat után láttuk, hogy mind a négy helyen pár centiméter vastag fahamu feküdt.

A fahamu kibontása után, mind a négy sarokban, megszenesedett fát találtunk. A keleti sarokban lévő maradt meg a legjobban, bár ez is alig pár cm hosszú volt. Ezek a megszenesedett fadarabok vezettek tovább, a kunyhó alaprajzának megállapításánál.

A négy égett fa elhelyezkedése a következő volt. A legjobb fenntartásútól, majdnem nyugatra, 2·60 cm-re feküdt a második. Ettől északkeletre 5·0 m-re a harmadik, amelytől délkeletre 2·0 m-re találtuk meg a negyediket. Az első a negyedikről délnyugatra, 4·70 m-re volt.

Ebből az elhelyezkedésből megállapítható, hogy a kunyhó alapja szabálytalan négyszög (XII.) volt, amelynek oldalai különböző méretűek. A két vége sem volt egyforma. A déli az északnál 60 cm-rel hosszabb. A bejárat minden valószínűség szerint dél felől volt. E mellett szól egyrészt az, hogy az északi oldalon, közvetlenül az elképzelhető fal mellett volt a már említett egykorú gödör, ha ugyan itt nem félkörösen ment a fal, illetőleg tető,³ mely esetben a gödör is a kunyhó belsejébe esett; másrészt maga a déli fekvés is ezt támogatja, ámbar gödrök ott is voltak, de ezek a kunyhó alapjának szintjében már csak földdel voltak megtömve, míg mélyebb részeikből ugyanilyenkorú cserepek kerültek elő. A földréteg azonban azt mutatja, hogy a kunyhóval egyidőben nem voltak használatban.

Az alaprajzot tehát a négy megszenesedett gerenda pontosan megadta. Természetesen nem volt pontos négyszög, ami egyáltalában nem

³ Elképzelését l. Radig: Der Wohnbau im jungsteinzeitlichen Deutschland. 110. és 112. l. 30b. és 34b. ábra.

meglepő. Tüzetesebb vizsgálat a kunyhó egész szerkezetére felvilágosítással szolgált.

Az 1. oszlop helyzete (XIII. 1.) igazított útba a továbbiakra. Az oszlop nem mélyedt a földbe. Határozottan meg lehetett állapítani, hogy csak le volt támasztva. A rétegesen szétváló darabok iránya a függőlegestől eltért és kb. 45° -os szög alatt a 2. felé dőlt. A dőlésirány a 2.-on is, annak sokkal gyengébb fenntartása ellenére, megállapítható volt, de éppen az ellenkező irányban, tehát szintén befelé. Vagyis a két oszlop egymás felé dőlt.

Nem lehetett tehát kétséges, hogy nem az oldalfalakat tartó cölöpöket, hanem a tető ágasfáit találtuk meg. A dőlési irányon kívül ezt az is bizonyította, hogy a négy saroktól eltekintve, sehol közbeeső oszlopot nem találtunk. Már pedig, ha itt fonott sövényfal lett volna, közbeeső oszlopoknak is kellett volna lenniök, vagy legalább is ezeknek megfelelő lyukaknak. Ilyeneknek azonban nyomát se találtuk.

Az égett maradványok útbaigazításával tettünk kísérletet a helyszínén a tetőszerkezet rekonstruálására, mert a mondottak után nem volt kétséges, hogy itt egyszerű kunyhóval van dolgunk, amelynek csak teteje volt.

Az a körülmény, hogy az oszlop nem mélyedt a földbe, mutatta meg a szerkezetet. Csak villásan összetámasztott kecskeláb tarthatta a szelemt, amely bizonyára erősítő összeköttetésekkel is el volt látva. A dőlés iránya igen magas tetőt tételez fel (XIII. 2.). A helyszínen talált vendégoldalak segítségével az egész szerkezetet csak hozzávetőlegesen sikerült rekonstruálni. Olyan hosszú fánk ugyanis nem volt, amely az első rész képét tökéletesen visszaadta volna. Így itt a kecskelábas szerkezet nem látszik s az innen induló szelemen is a kelleténél vízszintesebbnek tűnik fel. A hátulso kecskeláb magassága azonban teljesen megfelelő.

Olyan kunyhónak a képe bontakozott ki tehát előttünk, mint amelyet a kökénydombi házorom díszítés alapján rekonstruáltunk,⁴ s amilyen lehetett a Kiss-tanyában feltárt is.⁵

A teljes kibontás után kitűnt az is, hogy a felületen talált tűzhely szintén ehhez a kunyhóhoz tartozott, ami viszont még a magas tető mellett is feltételezi, hogy a nádtető belső oldala is ki volt tapasztva. Másképp nehéz elképzelni a tüzelést.

Hogy ez a kunyhó a tűz martaléka lett, az nem kétséges, de hogy az miként keletkezett, minthogy feldúlásnak semmi nyomát nem lehetett megállapítani, nem tudhatjuk. A kunyhó mögötti gödör a tiszai kultúra III. periódusának jellegzetes darabjait szolgáltatta, köztük a legjellemzőbb lábas edényt is.

Ennek a rekonstruálásnak a jelentősége abban van, hogy bár, a régészeti irodalom tanúsága szerint, égett tapasztrogókat ismételt is talál-

⁴ Dolgozatok V. (1929.) 115—131. ll.

⁵ Lásd e kötet 33. lapján.

tak, ez az első eset, amikor egy neolithikus lakás alaprajzát, minden kétséget kizáróan sikerült megállapítani az Alföldön.

Lehetne vitatkozni azon, hogy csakugyan lakásról, vagy valami más épületről van-e szó, de a vitát a benttalált tűzhely kétségtelenül eldönti.

Még két helyen találtunk hasonló rögöket, de ezek kibontása nem járt a kívánt eredménnyel. Az egyik azonban igen fontos kronológiai megállapítást tett lehetővé, ami egészen pontos stratigrafiával igazolta Párducz Mihály dr. előző évi megfigyeléseit.

III.

Éppen így igazolta az ásatás azokat a megfigyeléseket is, amelyeket a rézkori sírok kibontásánál tett Párducz Mihály, megállapítva, hogy „a sírmellékletként elhelyezett edényekből, az egyes csontdarabok közt elhelyezett földből és a csontváz alól neolithikus cseréptöredékek kerültek elő, nyilvánvaló bizonyítékául annak, hogy a temetéskor már neolithikus anyaggal volt a föld keverve“⁶.

Ez a megállapítás nemcsak az általa feltárt 1—3., de az általunk feltárt 4—10. sírokra is érvényes. Ezek ugyanis teljesen hasonló körülmények közt, de sokkal jobban feldúlt állapotban a régi telepbe ágyazva feküdtek. Ugyanilyen volt a helyzet a 21—25. síroknál is, de ezek közül csak egy volt bolygatva. A 11—20. sírok pedig azon a nagykiterjedésű égett sártapasz töredék rétegen feküdtek, amely kétségtelenül az előző kultúra lakásainak romjaiból keletkezett. Ezeknek a romoknak kibontása azonban nem vezetett eredményre; csak annyit lehetett megállapítani, hogy alatta is vastagon heverték a tiszai kultúra III. periodusára jellemző edények töredékei. Hogy ezek a sírok fölött is megvoltak, az a mondottak után egészen természetes.

A telepen szétszórva több helyen is fordultak elő olyan cserepek, amelyeknek a telep kulturájához semmi közük nincs. Ezeknek egy része — minthogy rendszeren a feldúlt sírok közelében feküdt — kétségtelenül ennek a rézkori temetőnek anyagából való. Túlnyomó része azonban ennél öregebb, de a telep anyagánál fiatalabb. Az utóbbiakról majd a második temető ismertetése kapcsán szólunk.

A szédült sírok mellékletei közé tartozhatott egy köcsögalakú edény és egy lapos csésze. Úgy ezeknek, mint az egész sírmezőnek edényei igen gondos kivitelűek és nagyon jóliszapolt anyagból készültek. Színük — kevés kivétellel — a szürke valamelyik árnyalata. Erre a kérdésre tehát a továbbiakban csak ott fogunk kitérni, ahol ezzel nem egyező megállapítást tehetünk.

⁶ Dolgozatok VIII. 109. 1.

A köcsögalakú két füles edény, nagyon hasonlít a XV. 9. sz. alatt bemutatott formához. Csak annyiban tér el attól, hogy a régibb formára mutató elliptikus kidudorodás, ennél a legnagyobb öblösödésen foglal helyet. Magassága 20·7, szája 7·0, öblösödése 13·5, gyengén profilált feneké 6·2 cm.

A csésze, bütyök nélküli, gömbös fenekű. Profilálásnak nyoma sincs rajta. Magassága 6·3, szája 13·0 cm (XVI. 14.).

Ezekon kívül igen sok töredék volt, amelyek kétségtelenül ebből a temetőből szóródtak szét, azokkal a kovapengékkal együtt, amelyek szintén erre a kultúrára jellemzőek.

A pengék anyaga különbözőféle kova. Nagyságuk is nagyon eltérő. Van köztük 9·5, 7·8, 5·3, 4·9, 4·8, 4·0 cm hosszú. Az utóbbiak — mint azt egy sírban talált példányról megállapíthattuk — valószínűleg fiúgyermek sírjából való.

A sírok leírását azzal a megjegyzéssel közöljük, hogy egymáshoz való helyzetüket a pontos méretek alapján szerkesztett XIV. tábla I. részén találhatja az olvasó. A sírok sorrendjében a Párducz Mihály által már közölt sírokhoz igazodunk. A három első sír leírását említett munkájában közli.

4. *sír.* 30 cm mélységben, rosszul megmaradt csontváz részek. A csontok méretei és a csekély mélység azt mutatja, hogy gyermek sírját dúlták szét. Közeliében csésze töredék is volt.

5. *sír.* 60 cm mélyen, valamivel erősebb csontváz részek. Ennek közeléből került ki a 7·8 cm hosszú pengetöredék.

6. *sír.* 90 cm mélyen, töredékesen megmaradt s részben szétdúlt gyermekcsontváz. Fejcsontjai közül egy 3·0 cm hosszú kovapenge került elő.

7. *sír.* 70 cm mélyen, feldúlt gyermeksír.

8. *sír.* 70 cm mélyen, rosszfenntartású gyermek csontváz. Néhány csontfoszlányon kívül ezek az erősen zsugorított lábszárak párhuzamosan fekvő csontjai maradtak meg. Ez az egyetlen bizonyíték a mellett, hogy az egy fészekben talált három edény a halott fejénél feküdt. Azt azonban, hogy a fej előtt, csak nagyon nehezen lehet megállapítani. Minden valószínűség szerint jobboldalán nyugvó felnőtt fiú sírjával van dolgunk. Mellékletei:

a) Köcsögalakú edény (XV. 7.). Jellegzetes fülei közül csak az egyik maradt meg. Legöblösebb részén kerek bütyök van. Magassága 15·5, szája 7·5, öblösödése 12·6, feneké 5·8 cm.

b) Csésze (XVI. 7.). Peremén, két ellentétes helyen, a perem síkjából felfelé is emelkedő, kifelé kissé elnyúlt bütyök van. Feneké benyomott. Szája 11·4, magassága 5·4, feneké 3·0 cm.

c) Csésze (XVI. 4.). Az előbbihez hasonló forma, valamivel nagyobb bütykökkel. Szája 10·5, magassága 5·4, benyomott feneké 2·5 cm.

9. *sír.* 70 cm mélyen, mellékletnélküli gyermek csontváz. Irányítása É.-D. Feje D.-en volt. Baloldalán feküdt. Irányítása miatt csak fenntartással soroljuk e csoportba.

10. *sír.* 50 cm mélyen szétdúlt sír nyomait találtuk. A régi telep egyik kagylóval telt gödre felett feküdt. Közeliében jellegzetes rézkori cserepek voltak.

Az ismertetett sírok, mint a térképen is látható, meglehetősen szét-szórva feküdtek. Annál sűrűbben voltak egymás közelében a következők.

11. *sír.* 115 cm mélyen. Fejének irányítása a keleti iránytól délfele 30 fokkal tért el. Baloldalán feküdt. Enyhén zsugorított helyzetű. Kezei az arca előtt pihentek. Teljes hossza 143, zsugorítva 93 cm. Négy edény volt a sírban, amelyek egy vonal mentén, a csontváz előtt úgy helyezkedtek el, hogy kettő a fej magasságában, kettő pedig a térdtől lefelé feküdt. Az előbbi kettő köcsőgalakú, illetőleg csésze volt, az utóbbi kettő virágcserep formájú bütykös edény. A nagyobbikban volt az ötödik edény, egy elütő típusú csésze.

a) Köcsőgalakú edény (XV. 14.). Valamennyi hasonló edénytől elütő forma. Alsórésze fordított csonkakúpos, erősen profilált fenékkal. Felső-része is csonkakúpos, de a nyaktól kezdve hengeres. A jellegzetes fülek a hengeres szájrperemen helyezkednek el. Magassága 20·5, szája 8·3, öblösödése 14·0, feneke 6·5 cm.

b) Csésze (XVI. 10.). Ellaposodó feneke van, amelynek körvonalai észrevétlenül olvadnak bele a többi részbe. Alól két ellentett elhelyezésű bütyök van rajta; fent a peremen, a két bütyök közé eső részen, két-két, közel egymás mellett fekvő bütyök. Szája 12·0, magassága 6·0 cm.

c) Csésze (XVI. 12.). A d) alatti edényben volt. Fordított csonkakúpos alak. Semmi díszítés nincs rajta. Feneke gömbszelvény alakú, de profilálása nincs. Sárgásszürke színű. Szája 10·0, magassága 6·3, feneke 5·8 cm.

d) Virágcserep alakú nagy edény (XV. 3.). Négy nagy bütyök van rajta, de ezek elhelyezése sem egymáshoz, sem az edény szájához viszonyítva nem arányos. Szája 23·3, magassága 21·1, erősen profilált feneke 10·0 cm.

e) Fazék (XVI. 15.). Durva iszapolású darab, amelyen egymással szemben, két-két bütyök és két-két fül helyezkedik el, éppen a legnagyobb öblösödésten. A fül az edény hossz tengelyében áll. Feneke jól profilált. Szája 15·0, magassága 17·0, feneke 8·2 cm.

12. *sír.* 115 cm mélyen. Fejének irányítása a keleti iránytól 40 fokkal eltér dél felé. Baloldalán fekszik annyira zsugorítva, hogy a farcsontja a sír végéhez ér. A lábak igen magasra vannak felhúzva; a térd majdnem a könyökkel érintkezik. Kezei az arc közelében fekszenek. Teljes hossza 133, zsugorítva 70 cm.

A csontváz mellett szabályosan elhelyezve négy edény volt, ugyanolyan elosztással, mint az előbbi sírban. Kettő az arc előtt, kettő a me-

dence irányában. Ezek közül az egyik már fekvő helyzetben került a sírba. Volt még egy ötödik edény is töredékes állapotban, és egy hatodiknak kis darab töredéke. Ezeknek a helyzete azt árulja el, hogy már akkor dobhatták a sírba, amikor annak legalább is egy része le volt földelve. Hogy egyidejűleg került ide, azt az edény típusa is mutatja, amely a síranyagánál valamivel öregebbnek látszik. Ezt a feltűnő jelenséget csak ennél az egy sírnál észleltük.

a) Köcsögalakú edény (XV. 8.). Alsórésze szabálytalan gömbalakú, de feneke erősen profilált. A csonkakúpos felsőrész erős bemélyedéssel illeszkedik az alsórészhez. A perem a fülek elhelyezésénél ívesen emelkedik. Bütyök nincs rajta. Szája 8·2, a fülek irányában 8·6, magassága 19·9, öblösödése 15·0, feneke 7·5 cm.

b) Talpas edény (XV. 11.). Csonkakúpos talpán, egymással többé-kevésbé szemben, egy-egy különböző átmérőjű lyuk van. Gömbalakú középsőrészén két szalagfül helyezkedik el. A felsőrész hengeres. Az egész edénynek kissé ferde alakja van. Különösen mutatják ezt a fülek, a talp és a nyak illeszkedése, ami egyúttal azt is elárulja, hogy ennek a szabálytalanságnak a nehézkes gömbalak az okozója. Magassága 24·3, szája 7·2, nyakmagassága 6·0, talpmagassága 5·8, öblösödése 14·5, feneke 11·0 cm.

c) Csésze (XVI. 8.). Félgömbös alak, fenékképzés nélkül. Alsórészén, egészen szabálytalanul, négy bütyök helyezkedik el. Magassága 6·0, szája 11·0 cm.

d) A virágcserepalakú edényekhez hasonló, de íveltoldalú edény (XV. 1.). Nagyon durva anyagból és rossz technikával készült. Nyolc durva bütyök van rajta, amelyek közül négy-négy, többé-kevésbé ugyanabban a magasságban helyezkedik el. Feneke jól profilált. Magassága 12·0, szája 13·4, feneke 9·0 cm.

e) Talpcsöves tál felsőrészének bütykös töredéke. A tál szájátmérője kb. 24·0 cm lehetett.

f) Talpcsöves tál töredéke (XVI. 2.). A talp és a felsőrész összeilleszkedésénél, egymással szemben, egy-egy szalagfül van, a két füll közti rész közepén pedig egy-egy bütyök. A töredékekből megállapítható, hogy a talpcsövön, négy helyen, hosszúkás nyílás volt. Szája 24·0, talpcsőszélesség 10·8 cm.

13. sír. 125 cm mélyen. Fejének irányítása a keleti iránytól dél felé 15 fokkal tér el. Jobb oldalán fekszik, gyengén zsugorítva. Kezei az arc előtt nyugosznak. Teljes hossza 110, zsugorítva 70 cm.

A mellékletek a halottal szemben voltak elhelyezve. És pedig az arc előtt egy köcsögalakú edény és egy csésze, a térd előtt egy virágcserep alakú edény.

a) Köcsögalakú edény (XV. 9.). Szabálytalan gömbformájú alsórésze van, de profilált feneke. Az alsórész felső harmadában, egymással ellentett helyen, de nem pontosan egy magasságban egy-egy kerek bü-

työk foglal helyet. Felsőrésze magas csonkakúpos. Magassága 19·2, szája 7·8, feneke 7·0 cm.

b) Csésze (XVII. 7.). Erősen ívelt oldalakkal, lapos, de nem profilált fenékkal. Alsórészén valószínűleg öt bütyök helyezkedett el. Legalább is a meglévő három helyzete erre enged következtetni. Színe vöröses szürke. Magassága 5·5, szája 9·9 cm.

c) Virágcserepalakú edény (XVI. 17.). Durva kidolgozású. Négy bütyök van rajta, szabálytalan elhelyezkedésben. Magassága 15·3, szája 14·8, peremes feneke 10·0 cm.

14. *sír.* 125 cm mélyen. Feje a keleti iránytól dél felé 10 fokkal eltér. Balkeze a medence előtt, a jobb valamivel feljebb volt. Enyhén zsugorított helyzetben jobb oldalán feküdt. Három edény melléklete volt. A fej irányában köcsög, a térdnél virágcserepalakú edény és egy füles csésze. Az előbbiben állati csont volt. A fejen kovapenge feküdt. Ásatási naplónkba a csontváz méreteit nem vettük fel, mert az egész *sír* in situ a hódmezővásárhelyi múzeumba került. Minthogy ládája még nincs felbontva, az edények leírását sem adhatjuk.

15. *sír.* 115 cm mélyen. Feje a keleti iránytól 26 fokkal eltér dél felé. Lábszárai erősen vannak ugyan zsugorítva, de felhúzva nincsenek. Felsőteste és medencéje hanyattfekvő helyzetben van, de egész helyzete jobb oldalas. Feje oldalt fekszik. Az alsókar helyzetéből megállapítható, hogy kezei a mellkason feküdtek. Teljes hossza 169, zsugorítva 95 cm.

Két edény (köcsögalakú és csésze) az arc előtt, egy virágcserepformájú a fej mögött feküdt. A fej alatt kovapengét találtunk, a jobb könyök mellett állati csontot.

a) Köcsögalakú edény (XV. 6.). Igen finom kivitelű. Alsórésze lapított gömbalakú; felsőrésze ívelt oldalú és hengeres végződésű. Szája a kimagasló fülek elhelyezése miatt ívelt. Alsó részén négy helyen, négy-négy bütyök díszíti. Magassága 20·2, szája $8 \times 8\cdot5$, öblösödése 13·5, feneke 5·6 cm.

b) Csésze (XVI. 11.). Öblös forma. Alsó részén négy átfúrt bütyök van, amelyeknek átfúrása lefelé megy. Kerek feneke van. Magassága 6·5, szája 13·0 cm.

c) Virágcserep formájú edény (XVI. 16.). Oldalai íveltek s a legnagyobb öblösödésén, két oldalt, egy-egy bütyök foglal helyet. Elhelyezésük nem egy szintben van. A közéjük eső két szalagfül elhelyezése is hasonló. Rossz kivitelű. Magassága 15·0, szája 11·5, feneke 7·5 cm.

d) Kovapenge. Töredékes darab. Hossza 4·3 cm.

16. *sír.* 130 cm mélyen. Feje a keleti iránytól délfelé 20 fokkal tért el. Mérsékeltén zsugorított. Kezei felhajlítva az arc előtt fekszenek. Jobb oldalán nyugszik. Arca előtt három edény volt egymás mellett. Közülük csak egy áll a talpán, a többi fekvő helyzetben van. Fején kovapenge. Teljes hossza 121, zsugorítva 74 cm.

a) Köcsögalakú edény (XV. 2.). Az eddigieknél aránytalanabb forma. Öblös alsórészéhez mérten a csonkakúpos felsőrész nagyon széles.

Feneke profilált. Díszítés nincs rajta. Magassága 14·1, szája $7·7 \times 8·1$, öblösödése 10·5, feneke 6·3 cm.

b) Csésze (XVI. 13.). Csonkakúpos forma, lapított fenékkal, amelynek peremén, szabálytalan elhelyezkedésben négy bütyök van. Magassága 7·0, szája 10·7, feneke 4·5 cm.

c) Fazék (XV. 4.). Nagyon durva kivitelű és szokatlan formájú. Profilált feneke van. Öblösödése az alsó-harmadra esik. Felsőrésze csonkakúposan szalad a száj felé. Öt bütyök van rajta, melyek közül három magasabban, kettő mélyebben helyezkedik el, de az elhelyezkedésben semmi rendszer nincs.

d) Kova penge. 10 cm hosszú. Szürke színű.

17. *sír.* 120 cm mélyen. A fej irányítása 16 fokkal tér el a keleti iránytól dél felé. Zsugorítása enyhe. Kezei az arc előtt nyugodtak. Jobb oldalán feküdt, de annyira hasára fordítva, hogy medencéje és hátgerince felfelé áll. Teljes hossza 165, zsugorítva 106 cm.

Három edény volt mellette. Valamennyi az arc előtt. A köcsögformájú edény mellett egy nagyobb csésze feküdt, amelynek belsejében egy kisebb csésze volt elhelyezve.

a) Köcsögalkakú edény (XV. 10.). Alsórésze szabálytalan tojásdad alakú, amelynek felső-harmadában, két ellentétesen elhelyezett bütyök foglal helyet, de nem egyenlő magasságban. Felsőrésze magas csonkakúpos. Fülei a szokott helyen voltak, de letörtek. Helyükön egy-egy átfúrás van, amelyen látszik, hogy későbbi időben készült, nem az edénnyel egyidejűleg. Ez a kopási felületet is mutató lyuk bizonyítja leginkább, hogy ezek az edények nem a temetésre készültek, hanem gyakorlati rendeltetésük volt. Magassága 13·6, szája 10·3, öblösödése 15·5, feneke 7·8 cm.

b) Csésze (XVI. 3.). Lapított fenekű, ferde formájú. Színe helyenkint vörös. Két ellentett oldalán, egy-egy lefelé nyúló, hosszúkás bütyök van. Egyik valamivel a perem alatt fekszik. Magassága 7·5, szája 13·3 cm.

c) Csésze (XVI. 6.). Alacsonyabb alak. Feneke kerek. A fenék alig észrevehető kezdeténél, szabályos elhelyezkedésben három bütyök van. Magassága 5·2, szája $11·3 \times 12·0$ cm.

18. *sír.* 130 cm mélyen. Jobb oldalán fekvő, enyhén zsugorított csontváz. Fejének irányítása a keleti iránytól észak felé 10 fokkal tér el. Térde alig volt behajlítva. Kezei könyökben felhajlítva az arc előtt feküdtek. Teljes hossza 155, zsugorítva 145 cm. Csak egy töredékes állati csont volt mellette.

19. *sír.* 120 cm mélyen. Fejének irányítása a keleti iránytól dél felé 28 fokkal tér el. Zsugorítása nagyon enyhe. A csaknem egyenesen maradt felsőlábszárhoz, az alsólábszár van hozzáhúzva. Kezei nagyon erősen az archoz húzódnak s a karcsonatok is szorosan a mellkas mellett fekszenek. Gerince ennek is felfelé áll. Jobb oldalán nyugodott. Teljes hossza 152, zsugorítva 98 cm.

Arca előtt három edény volt egy csomóban.

a) Köcsögalkakú edény. Körte formájú alsórésze van, gyengén profi-

lált fenékkal. Felsőrésze befelé ívelt. A fülek közt, de az öblösödés felső-harmadában, egy-egy bütyök van. Magassága 18·0, szája 7·5, öblösödése 13·2, feneke 5·5 cm.

b) Csésze. Magas alak. Ívelt fenekén két szembenfekvő bütyök van. Peremén, ellentett helyzetben, egy-egy hármassosztású bütyök foglal helyet. Magassága 7·5, szája 12 cm.

c) Durva kivitelű, szabálytalan csuporalakú edény. Peremén egy erős bütyök van, amely fogantyú gyanánt szolgált. Magassága 10·5, szája 10·5, öblösödése 11·0, feneke 6·5 cm.

d) Kova penge, a fej mellől. 2·2 cm. hosszú.

A csontváz in situ felvéve, az egyetemi archaeologiai intézet gyűjteményében van.

20. sír. (XIX. 1.). Mélysége 120 cm. Fejének irányítása a keleti iránytól 18 fokkal tér el délfelé. Baloldalán feküdt, enyhén zsugorított helyzetben. Lábai mintegy térdeplő helyzetbe voltak felhúzva. Alsó- és felsőkarcsontjai erősen össze lehettek kötve. Kezei az arc előtt nyugodtak. Mendencéje, hátgerince és lapockái felfelé állottak. Teljes hossza 152, zsugorítva 90 cm.

Hat edény volt a sírban. Valamennyi a halottal szemben állott. Közvetlenül a térden egy a 12. sírban talált edényhez hasonló, de nagyobb-méretű talpas edény feküdt. Mellette köcsögformájú edény állott, amelyet csésze, majd virágcserep formájú következett. Az utolsó az arccal szemben volt. Az ezen belől fekvő sorban, két csésze volt.

a) Köcsögalakú edény (XV. 13.). Szabálytalan gömbös alsórésze van, profilált fenékkal. Felsőrésze csonkakúpos. Fülei elhelyezése miatt szája ívelt. Az alsó- és felsőrész határozottan elválik egymástól. Magassága 21·0, szája 8·0, öblösödése 14·3, feneke 7·8 cm.

b) Talpas edény (XV. 12.). Bár az alak ferde, határozottan mutatja e forma keletkezését. A köcsögalakú edény talprahelyezéséből állott elő. Talpa csonkakúpalakú. Felsőrésze szintén, de sokkal magasabb. A köztük- és felsőrész találkozásánál, két oldalt, egy-egy szalagfűl, köztük egy-egy bütyök helyezkedik el. Pereme két oldalt, két-két helyen át van lyukasztva. Magassága 35·0, szája 10·5, nyaka 12·2, öblösödése 16·5, talpilleszkedésénél 8·0, feneke 13·0 cm.

c) Csésze (XVI. 1.). Magas forma. Alig észrevehetően induló feneke szélén, két ellentethelyzetű bütyök, a köztük eső részen, de a peremen hármastagoltságú bütyök fülecske van. Magassága 8·5, szája 13·3 cm.

d) Csésze (XVI. 5.). Lapos alak, alsórészén négy, szabálytalanul elhelyezett bütyökkel. Magassága 6·0, szája 13·4 cm.

e) Csésze (XVI. 9.). Csonkakúpos alak, ívelt fenékkal. A fenék kezdeténél négy bütyök van rajta. Magassága 6·5, szája 11·3 cm.

f) Virágcserep formájú edény, de befelé álló felsőrésszel (XV. 5.). Öblösödésén három, szabálytalanul elhelyezett bütyök van. Kivitele nagyon durva. Magassága 12·5, szája 10·5, öblösödése 12·5, feneke 6·5 cm.

21. sír. Mélység 120 cm. Fejének irányítása a keleti iránytól 8 fokkal

eltér, délfelé. Erősen zsugorított helyzetben, jobb oldalán feküdt. Csontjai annyira rossz fenntartásúak voltak, hogy méreteit felvenni nem lehetett. Melléklete nem volt.

22. *sír.* Mélység 110 cm. Fejének irányítása a keleti iránytól 20 fokkal eltér, délfelé. Bal oldalán feküdt, erősen zsugorított helyzetben. Méreteit ennek se lehetett felvenni. Melléklete nem volt.

23. *sír.* 120 cm mélyen. Fejének irányítása a keleti iránytól 20 fokkal tér el délfelé. Enyhén zsugorított helyzetben baloldalán feküdt. Rossz fenntartása miatt mérhetetlen. Melléklete nem volt.

24. *sír.* 120 cm mélyen. Fejének irányítása a keleti iránytól 54 fokkal eltér. Jobb oldalán feküdt, erősen zsugorított helyzetben. Rossz fenntartása miatt mérhetetlen. Melléklete nem volt.

25. *sír.* 120 cm mélyen. Fejének irányítását és méreteit megállapítani nem lehetett, mert a csontvázból csak a két zsugorított helyzetben lévő láb maradt meg, a többi faültetéskor megbolygatták. Hogy eredetileg volt-e melléklete, nem tudjuk.

E sírok közelében még két csontvázat találtunk, de minthogy mellékletük nem volt és irányításuk is ellenkezett az eddigiekkel, nem hiszünk, hogy ebbe a csoportba tartoztak volna. Az a körülmény, hogy hulladék gödörben, illetőleg annak szélén feküdtek, arra enged következtetni, hogy a tiszai kultúra III. periodusába tartoznak. Ezekről tehát e kultúra emlékeinek ismertetése kapcsán fogunk szólni.

Meg kell még jegyezni, hogy a 14. *sír* in situ felvételre előkészítése közben, a körülfaragás alkalmával, de már a sártapasz réteg alatt is találtunk egy erősen zsugorított csontvázat, amelyet az ásó annyira tönkre tett, hogy csupán irányítását tudtuk megállapítani. Teljesen egyezett a felette fekvő síréval. Melléklete ennek sem volt. Korát a sártapasz réteg alatti fekvése határozza meg. Szintén a tiszai kultúra III. periodusába tartozik.

*

Figyelembevételre Párducz Mihálynak már többször hivatkozott megfigyeléseit is a szőlőültetéssel meg nem bolygatott 25 sírből álló rézkori sírmezőt a következőkben jellemezhetjük.

A sírok mélysége aránylag nagy eltéréseket mutat: 30 és 125 cm között váltakozik. A 4. és 8.:30, a 10.:50, az 5.:60, a 7. és 9.:70, a 3.:85, a 6.:90, az 1. és 2.:100, a 21. és 22.:110, a 11., 12., 15.:115, a 17., 19., 20., 23., 24., 25.:120, a 13. és 14.:125, a 16. és 18.:130 cm mélyen feküdt. A magasabban fekvők, amennyiben meg lehetett állapítani, gyermeksírok voltak. A mélységbeli különbségek már azért is érdekesek, mert az egész területen a felszín változásának körülményei azonosak.

Az 1., 4., 5., 6., 7., 10., 25. sírok annyira feldúlt állapotban voltak, hogy ezek semmiféle megfigyelésre nem alkalmasak. Az 1. csak annyiban kivétel, hogy annak legalább a kerámiai anyaga megmaradt.

A csontvázak irányítása nagyjában kelet-nyugati, amint ezt az eddigi rézkori temetőknél is megállapították, ámbar azok között is volt délnek,

helyesebben délkeletnek irányított csontváz.⁷ Minthogy a sírok irányításáról már régebben megjelent dolgozatunkban⁸ — éppen az őskori sírokban tapasztalt nagy eltérések miatt — a mindennapi napfelkeléshez igazodást állapítottuk meg irányadóul, ezúttal még a szokottnál is nagyobb gondot fordítottunk a helyzet pontos megállapítására.

Feljegyzéseink nagyjából igazolják a régebbi megfigyeléseket. Általánosságban az irányítás kelet és dél között mozog, ami az arcnak észak, illetőleg dél felé fordítását is jelenti. Delet csak egy esetben, a 9. sírnál éri el, de ennek a sírnak ebbe a csoportba tartozása — mellékletek nélkül lévén — kétséges. A 18. sírnál az irányítás észak felé tért el, de csak 10 fokkal.

A többi síroknál a következő déli irányú eltéréseket tapasztaltuk: 8 fokkal tért el a 21.; 10 fokkal a 14.; 15 fokkal a 13.; 16 fokkal a 17.; 18 fokkal a 20.; 20 fokkal a 16., 22., 23.; 22·5 fokkal a 3.; 26 fokkal a 15.; 28 fokkal a 19.; 30 fokkal a 11.; 40 fokkal a 12.; 45 fokkal a 2.; 54 fokkal a 24. sír. A többit nem lehetett megállapítani.

Ezek az adatok is a természetes keletelés mellett szólnak, ami valóban nem meglepő, hiszen a rézkor embere is a napjárásával állapította meg a keleti pontot.

A halottakat zsugorított helyzetben temették el. A zsugorítás néhány esetben (8., 12. sír) erősen felhúzott alsó- és felsőlábszárakkal, mintegy guggoló helyzetben történt; de előfordult az is, (15., 22., 24. sír) hogy csak az alsólábszárak voltak annyira felhúzva, hogy az összekötözésre kell gondolni. Egy esetben a csaknem egyenesen maradt felsőlábszárhoz az alsólábszárat hozzáhajlították (19. sír). Volt egy sír (18. sír), ahol a derékszögben behajlított felsőlábszár az alsólábszárral csak derékszöget alkotott. A többi sírokban, amennyiben megfigyelhető volt, a zsugorítás nagyon enyhe s rendszeren a derékszögben álló felsőlábszárhoz igazodott.

A kezek egy esetben (14. sír) a medencén, egy esetben a mellen (15. sír) nyugodtak. A többiekénél az arc előtt, könyökben felhajlított karokkal. Ez a felhajlítás a 19. és 20. síroknál annyira szoros volt, hogy itt is összekötözésre kell gondolni.

A csontvázak egyrésze jobb (2., 8., 13., 14., 15., 16., 17., 18., 19., 21., 24.), másrésze bal oldalon (3., 9., 11., 12., 20., 22., 23.) feküdt. Úgy az egyik, mint a másik csoportban volt olyan, amelyik annyira előre hajlott, hogy medencéje és gerince, esetleg lapockája is felfelé állott s így leg-

⁷ Lásd: a) Bella Lajos: A bodrogkeresztúri aeneolith temető. Országos Magyar Régészeti Társulat Évkönyve I. 8. l.

b) Hillebrand Jenő: A pusztaiistvánházi koraréz kori temető. Arch. Hung. IV. 10. l.

c) Dr. Z. L.: Hajdúszoboszlón: réz kori telep és temető. Jelentés Debrecen szab. kir. város múzeumának stb. 1928. évi működéséről. 45. l.

d) Zalotay Elemér: Csongrád vármegye őskori települése. (Szentcsanak) Dolgozatok VIII. 76. l.

e) Dr. Sőregi János: A biharmegyei konyári koraréz kori temető. Jelentés Debrecen sz. kir. város Déri-Múzeumának 1932. évi működéséről stb. 86. l.

⁸ A magyarországi zsugorított temetkezések. Dolgozatok III. 39. l.

alább felsőteste a mellen feküdt, (17., 19., 20.) a lábszárak azonban rendes helyzetben voltak. Nem azzal az esettel van tehát dolgunk, mint az őszentiváni bronzkori temetőben, ahol az egyik sírban⁹ a szándékos hasrafektetés, a zsugorított lábszárak lefelé fordított helyzetéből, megállapítható. Egy jobboldali elhelyezkedésű csontvázunk volt, amelynek felsőteste hanyatt feküdt. (15.)

A jobb oldalon fekvő csontvázak közül a 14., 15., 16. és 19. számúaknál kovapengét találtunk, ami tudvalevően csak férfi sírokban szokott előfordulni. Ha ennek alapján a jobb oldalon fekvő csontvázakat mind férfi, vagy fiú csontváznak tekintjük (a 6. gyermeksírbán is találtunk egy kis kova pengét), feltevésünket a felnőtt vázak méretei is igazolják. Nehézség csak a baloldali csontvázaknál mutatkozik, ahol a szokásos gyöngyök egyáltalában nincsenek meg, a 20. váz pedig, amelynek az egész temetőben legtöbb melléklete volt, aránylag nagyméretűnek (152 cm) látszik.

A női sírokat jellemző gyöngyök tehát hiányoznak a temető anyagából, a férfi sírokat jellemző kovapengék azonban a felsoroltakon kívül több, feldúlt sírban is előfordulnak, sőt a szórványos leletek közt is ismételtelen talákoztunk velük. A szórványos leletekben előforduló nagysága 4·0—9·5 cm közt váltakozott. Találtunk a 3., 5., 6. sírokban is. A bal oldali fekvő csontvázas 3. sírban az idetartozást nem lehetett kétségtelenül megállapítani; a másik két sír pedig fel volt dülva.

Meg kell jegyeznünk, hogy bár az ujjak hiányát úgy a kezeken, mint a lábakon ismételtelen tapasztaltuk, a talajviszonyok miatt rongálódott csontok között, a szándékos csonkítást nem tudtuk megállapítani.

Az edények elhelyezésében határozott rendszer ismerhető fel. Általában a halottal szemben vannak. Csak a 15. sírban volt egy edény a fej mögött, kettő azonban ebben is az arc előtt volt. Legtöbb esetben az arc előtt egy csomóban voltak elhelyezve. Így volt a 2. sírban 3; a 3.-ban 4; a 8.-ban 3; a 16.-ban 3; a 17.-ben 3; a 19.-ben 3 edény. Előfordult, hogy az edények a fejtől a térdig egy vonalban helyezkedtek el. Ilyen volt a 20. sír 6 edényének helyzete. A többi sírokban, a fejnél és a térdnél, külön-külön csoportban voltak az edények. Így a 11.-ben és a 12.-ben 2 az arc előtt, 2 a lábnál; a 13.-ban 2 az arcnál, 1 a lábnál; a 14.-ben 1 az arcnál, 2 a térdnél.

Az 1., 11. és 17. sírokban egymásba helyezett edényeket is találtunk. A 12. sírba utólag bedobott edény töredékek talán a halott megajándékozásának kérdésébe fog bevilágítani, ha a jelenséget több esetben is sikerülni fog megállapítani.

Edény és kovapenge mellékleteken kívül négy sírban (2., 14., 15., 18.) állati csont maradványokat is találtunk.

Figyelmet érdemel, hogy a köcsőgalakú edényt a 12. és 20. kivételével minden sírban a fej közelében találtuk. A két kivétel talán azzal van

⁹ Dolgozatok IV. 172. l. 26. kép.

összefüggésben, hogy ezeknél talpcsöves edény is volt s mindegyiknél egymás mellett foglalt helyet a két edény.

A temetőben képviselt edények négy csoportba sorolhatók. Vannak a) tejesköcsög alakúak, a peremen elhelyezett kis fülekkel (XV. 2., 6., 7., 8., 9., 10., 13., 14.); b) talpas vázák, nyakukon kis szalagfülekkel (XV. 11., 12.); c) csonkakúpos, vagy félgömbös csészék, (XVI. 1., 3—14., XVII. 7.) alsó-, ritkábban felsőrészükön elhelyezett bütyökkel, vagy bütyökfülecskével; d) igen durva kivitelű, sokszor virágcserep formára vagy fületlen csuporra hasonló edények egy vagy két sor bütyökkel (XV. 1., 3., 4., 5., XVI. 15., 16., 17.). A talpcsöves, töredékesen megmaradt tál (XVI. 2.) bár az egyik sír (12.) utólagosan bedobott melléklete volt, előbbi kultúra emléke.

A tejesköcsög alakú edény úgy a szórványos, (hasonlít a XV. 9.-hez) tehát feldúlt sír leletei között, mint a többi sírokban megvolt. Megtaláltuk a 2. (XVIII. 12.), 3. (XVIII. 14.), 8. (XV. 7.), 11. (XV. 14.), 12. (XV. 8.), 13. (XV. 9.), 14. (in situ), 15. (XV. 6.), 16. (XV. 2.), 17. (XV. 10.), 19. (in situ), 20. (XV. 13.) sírokban, tehát valamennyi olyan sírban, amelynek melléklete volt.

Ezek közül azokat tartjuk régebbieknek, amelyeken bütyökök vannak, vagyis a feldúlt sírból valón kívül a 8. (XV. 7.), 13. (XV. 9.), 15. (XV. 6.), 17. (XV. 10.) és 19. (in situ) sírokból valókat, ami egyúttal e sírok időrendjét is megállapítja a többiekhez és az előző kulturához viszonyítva. Különös figyelmet érdemel a 15. sír (XV. 6.) négybütykű edénye.

Ugyanígy határozná meg a két talpas váza is, éppen talpcsöve miatt (XV. 11., 12.), a 20. és 12. sír időrendjét, de a többi ellentmondó melléklet legfeljebb azt bizonyítja, hogy úgy a forma, mint a bütyökdisz tovább is élt s legalább is a temető használásának végső idejéig megmaradt. Érdekes, hogy ezek az edények mindég fekvő helyzetbe kerültek a sírba, tehát sem étel, sem ital nem lehetett bennök.

Figyelemreméltó jelenség, hogy a konyári temetőben csak a 13. sírban talált köcsögformájú edényen volt bütyök;¹⁰ Pusztaistvánházán szintén csak egy példányon.¹¹ Fontosnak tartjuk ezt a mi temetőnk időrendjének meghatározása szempontjából.

Csésze a szétdőlt sírokból származó szórványokon kívül (XVI. 14. és XVIII. 10.), az 1. (XVIII. 9.), 2. (XVIII. 7.), 3. (XVIII. 2., 6.), 8. (XVI. 4., 7.), 11. (XVI. 10., 12.), 12. (XVI. 8.), 13. (XVII. 7.), 14. (in situ), 15. (XVI. 11.), 16. (XVI. 13.), 17. (XVI. 3., 6.), 19. (in situ), 20. (XVI. 1., 5., 9.) sírokban fordult elő.

Durva megmunkálású edény is csaknem minden sírban volt. Előfordult az 1. (XVIII. 13.), 2. (XVIII. 11.), 3. (XVIII. 8.), 11. (XV. 3. és XVI. 15.), 12. (XV. 1.), 13. (XVI. 17.), 14. (in situ), 15. (XVI. 16.), 16. (XV. 4.), 19. (in situ), 20. (XV. 5.) sírokban, sőt a régebben feldúlt egyik sírban is.¹²

¹⁰ Sőregi János: i. m. 96. l.

¹¹ Hillebrand: i. m. IV. tábla 4.

¹² Párducz: i. m. 106. l.

Temetőnket időrendben az eddig feltárt valamennyi magyarországi temető között a legöregebbnek tartjuk. Ide utalja a bütyökdiszítésű kőcsögalakúedények aránylag nagy száma és a réz teljes hiánya. Hogy a teljes hiány ellenére nem tartjuk aeneolithikusnak, hanem határozottan korarézkorinak, annak a sajátságos és jellemző, de mindig egyszerű edényformákon kívül, legfontosabb oka az, hogy e temetőtől nem egészen száz méter távolságra, sikerült a valóban aeneolithikus temetőt is megtalálni, amelynek kerámiai anyaga tökéletesen elüt ennek a temetőnek az anyagától, és amennyire a csekély számú sírból megállapítható, temetkezési ritusában sincs meg az a határozott egyöntetűség, ami az eddig feltárt rézkori sírokat, a mieinket is beleértve, jellemzi.

IV.

Mint már említettük, az előbb tárgyalt korarézkori temető, a tanyaépület hátamegetti nagy gazdasági udvarban, a tiszai kultúra III. periódusának emlékei és telep maradványai közé beágyazva feküdt.

A szórványosan előforduló anyag az ismertetett feldúlt sírok mellékleteinek tekinthető. Legalább is az, amelynek stilusa a temető anyagával egyező.

Volt azonban olyan szórványos anyag is, amely emennél öregebbnek, de a telep anyagánál fiatalabbnak látszott. Különösen sok fordult elő a II. részben ismertetett kunyhó északi sarkától 3 m távolságra.

Ezek a töredékek bemélyedő pontsoros díszítésükkel (XVII. 8., 9., 10., 18.), sűrűn lyukasztott talpcsöveikkel (XVII. 13., 15., 22.) és két oldalról lyukasztott, de át nem fúrt hegyes bütykeikkel (XVII. 8., 9., 10., 14., 18., 19., 20., 21.) teljesen idegenek a sírmező anyagában. Ennek a kultúrának azonban, sem összefüggő telepét, sem a temetőjét, ezen a részen nem tudtuk megtalálni.

A tanyaépületekkel határolt középső udvar területének felásatása sem vezetett, e tekintetben, eredményre. Találtunk ugyan itt is sírokat a tiszai kultúra III. periódusából és a középkorból; megtaláltuk az előbbinek települési nyomait és valóban jelentős emlékeit is, de a keresett kultúrának a legkisebb nyomát sem találtuk.

A tanyaépületeken kívül eső aprójószág kifutó felásatása hozta meg az eredményt, ahol már az első árokban előkerült az első lyukasztott talpcsöves edény nagyobb méretű töredéke.

a) Az edény (XVII. 6.) töredékes ugyan, de jellegzetes talpcsöve és gömbalakú középsőrésze aránylag épen maradt meg. Felsőrésze hiányzik. A hengeres, de alól kissé kihajló talpcsövön 10 lyuk van, szabálytalan elhelyezésében. A gömbalakú középsőrész alsó-harmadában lefelé irányított, kúpalakú bütyök foglal helyet. Öblösödése 14:0, feneke 10 cm.

Az árokban, úgy az edény alatt, mint felette, egységes kulturréteg volt. Egész két méter mélységig figyelemmel lehetett kísérni ezt a jelenséget. Úgy látszik, hogy az árok két vége felé e réteget, későbbi időben,

meghábongatták. Csak ezzel magyarázható, hogy két helyen is, sárgával keveredett fekete földet s mind a két helyen, egy-egy magában álló koponyát találtunk. Bár a koponya egyik helyen 194, másik helyen 100 cm mélységben volt, nem kétséges, hogy az egyik ugyanabban a sírban lehetett, amelyben az ismertetett edény, sírmelléklet volt. Különösen bizonyítja ezt a sárgafölddel való keveredés.

A sárgafölddel való keveredés azért is figyelemre méltó, mert a többi hét, háborítatlan sír mindegyike, erősen feltöltött sárgaföld rétegen nyugodott.

Ez a sárgaföld feltöltés, másfél méter széles csíkban húzódott s már előre jelezte a kibukkanó sírt. Megszakítás sehol sem volt benne. Hogy ezt a réteget már eredetileg is itt találták-e, vagy maguk töltötték meg vele a kiásott sírok fenekét, nehéz eldönteni? Ha ez utóbbi volna az igaz, az nemcsak arra engedne következtetést, hogy a sírok fölé hosszabb ideig is látható dombot emeltek, de arra is, hogy minden egyes alkalommal a szükségesnél jóval nagyobb sírgödröt ástak. Az előbbi esetben pedig valószínűleg kikeresették ezt a keményebb réteget, ami azonban túl sok időbe és még több munkába került volna. A sírok mélységének különböző mérete is az előbbi feltevés mellett szól. Így aztán eldöntetlen marad az a kérdés, hogy ennek az elnyúló sárgaföld rétegnek, mi lehetett az eredeti rendeltetése?

A sírok egymáshoz viszonyított helyzetét a XIV. tábla II. része mutatja.

1. sír. Mélysége nem egyenlő. Fejénél 84, lábánál 70 cm. Feje pontosan keletre van irányítva. Gerince és medencéje felfelé áll. Lábszárai térdig, a gerinc tengelyétől csak alig eltérő helyzetben vannak; csak az alsólábszárak vannak felhúzva, de azok sem erősen. Teljes hossza 146, zsugorítva 102 cm. Bal oldalán fekszik. Kéz- és lábcsontrajai hiányoznak. Egyetlen melléklete a feje mögé tett edényke.

a) Az edény (XVII. 23.) három csonkakúpból tevődik össze. Az alsó-rész fordított csonkakúpja a legalacsonyabb, a középsőrész valamivel magasabb és ugyanolyan alapú, a felső a legmagasabb. Ehhez csatlakozik a hengeres szájrőperem. Az alsó- és középsőrész enyhe íveléssel csatlakozik s négy szabálytalanul elhelyezett lapos bütyök díszíti. A középső- és felső-rész csatlakozásánál mélyebb bevágás van. Ezt hidalja át a két, egymással szemben elhelyezett, szűknyílású, hosszúkás fül. A fülek közt, aránytalan elhelyezkedéssel, egy-egy bütyök foglal helyet. Magassága 9·8, szája 6·2, nyaka 5·3, öblösödése 7·1, feneké 3 cm. A fenék és a bütykök kopása elárulja, hogy nem a sír számára készült.

2. sír. 70 cm mélységben, pontosan keletnek irányított fejű, jobb oldalán fekvő, gyermek csontváz. Melléklete nem volt.

3. sír. 1 méter mélyen, magában álló koponya. Melléklete nem volt.

4. sír. 194 cm mélyen szétmállott koponya. Melléklete ugyan nem volt, de a már elmondott bizonyítékok alapján alig kétséges, hogy a fennebb a) alatt ismertetett talpcsöves edény (XVII. 6.), amely ugyanitt, de

valamivel magasabbról került elő, ennek a szétdúlt sírnak volt a melléklete.

5. *sír*. 87 cm mélyen. Feje pontosan keletre volt irányítva. Bal oldalán feküdt, derékszögbe felhúzott, de erősen összekötözött alsólábszárakkal. Talán a kötözés nyomait mutatják az ugyanolyan helyen elpattant csontok is. Kezei könyökben felhajlítva az arc előtt nyugodtak. Teljes hossza 145, zsugorítva 105 cm. A mellcsont végével egyirányban agyag pohár feküdt. Ez volt az egyetlen melléklete.

a) A pohár (XVII. 16.) egészen síma. Csak a fenék felett 1—1 cm magasan van rajta négy bütyök. Szája 8·2, magassága 8·4, feneke 3·0 cm.

6. *sír*. 50 cm mélyen. Fejének irányítása a keleti ponttól észak felé 20 fokkal tér el. Jobb oldalán fekvő gyerek csontváz. Csontjainak rosszfenntartása miatt mérhetetlen, de különben is kis gyermek. Három edény melléklete volt. Egy a feje fölött, kettő a fej két oldalán.

a) Csésze (XVII. 3.). Bemélyedő feneke, széles csonkakúpos alsó-része és aránylag hosszú, hengeres felsőrésze van. Az alsó- és felsőrész érintkezési pontján négy, lefelé irányított, erőteljes bütyök van. Magassága 9·5, szája 10·8, bemélyedő feneke 3·9 cm. A fenék peremén erős kopás nyomok látszanak.

b) Csésze (XVII. 1.). Lapos fenekéből az oldal ívesen indul s feltűnő hajlással ér a száj peremig. Alsórészén négy, hosszúkásalakú, két oldalán lyukasított bütyök helyezkedik el. Magassága 8·8, szája 13·0, feneke 4·0 cm.

c) Virágcserep formára emlékeztető kisalakú edény (XVII. 11.). Durva kivitelű. Négy, szabálytalan magasságban elhelyezett durva bütyök díszíti. Magassága 6·0, szája 8·0, profilált feneke 5·0 cm.

7. *sír*. (XIX. 2.). 110 cm mélyen. Fejének irányítása a keleti ponttól 10 fokkal tér el dél felé. Bal oldalán feküdt, derékszögben felhúzott felső-es enyhén zsugorított alsólábszárakkal. Kezei az arca előtt nyugodtak. Öt edény melléklete volt. Valamennyi a fej körül helyezkedett el, félkörívet formálva. Nyak tájáról három szem márványgyöngy és két kova töredék került elő. Teljes hossza 172, zsugorítva 95 cm.

a) Edényke (XVII. 17.). A XVII. 23. a. ábrázolt példánnyal rokon. Ennek is csonkakúpos alsórésze van, amely ívesen illeszkedik az alig észrevehető középsőrészhez. Az összeilleszkedésnél ezen három, szabálytalanul elhelyezett bütyök van. A hengeres felsőrész szinte beleolvad a középsőrészbe, de úgy itt, mint az alsórészénél bemélyedő vonal a határ. A felső vonalon két, szabálytalanul elhelyezett, bütyök van. Magassága 9·0, szája 7·6, öblösödése 6·4, feneke 2·8 cm.

b) Nagyobb edény (XVII. 2.). Gömbalakú középsőrésze, lefelé csonkakúposan, felfelé hengeresen, megnyúlik. Az alsó, csonkakúpos rész, jól profilált fenékben folytatódik. Az öblösödés alatt, négy szabálytalanul elhelyezett, két oldalt fűrt, hosszúkás bütyök helyezkedik el. A nyakon kislükű, szegletes fülecske van. Magassága 16·0, szája 11·3, öblösödése 14·2, feneke 4·4 cm.

c) Edény talp (XVII. 12.). A meglévő töredéken hosszúkas nyílások vannak. Magassága 7·0, feneke 11·0 cm.

d) Talpcsöves tál (XVII. 4.). Magas csonkakúpos talpa és széles felsőrésze van. A talpon öt, szabálytalanul elhelyezett, szabálytalan alakú, hosszúkas nyílás; a tálon, lefelé irányított, hosszúkas bütykök hegyezkednek el. Magassága 21·8, szája 20·0, nyaka 5·6, feneke 12 cm.

c) Tál (XVII. 5.). A tiszai kultúra I. periódusába tartozó kökénydombi, Kiss-tanyai és csókai példányokkal egyező forma. Négy szabálytalanul elhelyezett bütyökfűl van rajta. Magassága 7·5, szája 27·5, feneke 22·0 cm.

Ez a tál adott felvilágosítást azokról a hasonló töredékekről, amelyek a telepen, szétszórva több helyen is előfordultak. Különbösen érthetetlen volt előfordulásuk, mert eddig csak a tiszai I. telepen találtuk, a tiszai III. telepein soha.

f) Három márvány gyöngy.

g) Két kovatöredék.

8. sír. 110 cm. mélyen. Fejének irányítása a keleti ponttól 10 fokkal tért el észak felé. Bal oldalán fekvő rosszfenntartású gyerek csontváz, erősen zsugorított lábakkal. Melléklete nem volt.

*

Az előkerült sírok száma kevés ugyan arra, hogy belőlük végleges következtetéseket lehessen levonni, de azért nem lesz felesleges az egész sírmező összefoglaló képét megrajzolni.

Itt csak röviden utalok arra a fennebb részletesen leírt jelenségre, hogy a sírok egy régebbi kultúra anyagában, de mindenkor feltöltött sárgaföld rétegre voltak elhelyezve.

A sírok mélysége azonban ennek ellenére se egyenlő: 50 és 110 cm közt váltakozik. Legmélyebb a 7. és 8. (110 cm), majd az 5. (87 cm). Legshégyebb a 2. (70 cm), illetőleg a 6. (50 cm). A 3., 4. sírban magányosan talált két koponya közül (100 és 194 cm) legfeljebb az első feküdt eredeti helyén. Az 1. sír ferde helyzete (84—70 cm), őskori síroknál feltűnő jelenség. Népvándorláskori sírokban ismételtelen is előfordul.

A fej irányítása többé-kevésbé keleti. Hat jól megállapított sírból háromban (1., 2., 5.) pontosan keleti; a másik háromban észak, illetőleg délfelé eltér. A 6. és 8. sírokban északi az eltérés, és pedig 10, illetőleg 20 fok, a 7.-ben déli, 10 fok.

A zsugorítás mértékét csak négy sírban lehetett megállapítani. Az 1.-ben a felsőtest és a felsőlábszár iránya alig tér el egymástól, az alsó lábszár azonban erősen fel van húzva. Az 5.-ben a derékszögben álló felső lábszárhoz az alsólábszárát olyan erősen felhúzták, hogy az összes csontok egy irányban elpattanak. Minthogy ez a törés körülbelül a csontok közepén van, valószínűnek látszik, hogy az elpattanás pontosan az összekötésre használt zsinag, vagy növényinda alatt történt. A 8. sírban talált

gyermek csontváza is erősen zsugorítva volt; a 7. azonban nagyon enyhén volt behajlítva.

A kezek helyzetét csak az 5. és 7. sírban lehetett megállapítani. Mindkét esetben az arc előtt feküdtek, könyökben erősen felhajlított karokkal.

A halott sírba fektetésére, illetőleg jobb, vagy baloldalra helyezésére a sírok nagyon kevés felvilágosítással szolgálnak. Jobb odalon fekvő csontvázaunk csak kettő volt. A 2. és 6., de ezek mérhetetlen gyermek csontvázak voltak. A baloldalask közül a 8. szintén gyermekcsontváz. Az 1., 5., 7. sírok csontvázai pedig — bár valamennyi erős fejlődésű egyén maradványa — elütő méretű. A két előbbi 146, illetőleg 145, az utóbbi 172 cm hosszú. Még jobban zavar az a körülmény, hogy éppen a méretei alapján is férfinak tartott 7. csontváz mellett, három márványgyöngyöt, és két kovatóredéket is találtunk.

Mint ebből is látható, a rendelkezésre álló anyag, nem elég a temetkezés nemenkénti elkülönítésének megállapításához.

A feltárt sírok közül a 2. és 8. melléklet nélkül volt, a 3. és 4. pedig mint láttuk, bár az utóbbinak mellékletét minden valószínűség szerint sikerült megtalálni, nem volt eredeti helyzetében.

A négy melléklettel is felszerelt sírból háromban az edény a fej táján volt elhelyezve. Az 1. sírban a fej mögött volt egy edény, a 6.-ban a fej fölött egy, két oldalán egy-egy, a 7.-ben mind az öt a fej körül, félkörösen. Ebben a sírban a koponya, az eredetileg valószínűleg mögéje tett táiban volt. Az 5. sír egy edénye a mellkas vége előtt feküdt. Ételneműt a sírban nem találtunk.

Az edények formája elüt az előbbi csoportban tárgyaltakétól. Olyan edény, amely mintegy a sírok legfőbb ismertető jele volna, mint amoda a köcsőgalakú kiszűlő edény, itt nincs. Ha igazán jellemző edényeket keresünk, úgy azt itt két típusban találhatjuk meg.

Az egyik a kerek, hosszúkás vagy szegletes nyílásokkal átfúrt talpcsöves forma, amely úgy az egyik feldúlt sírban (XVII. 6.), mint a 7.-ben (XVII. 4. és 12.) előfordult. De előfordult a kétségtelenül ehhez a kultúrához tartozó, de a tiszai III. telepen szétszórtan talált, töredékek közt is (XVIII. 13., 15., 22.).

A másik az a részleteiben eltérő, de lényegében mindig egyező, hengeres nyakú, alsó részén öblösödő, pici fülekkel és bütykökkel díszített forma, amely az 1. (XVII. 23.) és a 7. sírban (XVII. 2. és 17.) is előfordult.

Pohár-alakú bütykös edény csak az 5. sírban (XVII. 16.) volt. Csésze viszont — amely a rézkori formák előfutárjának tekinthető — a 6. sírban két példányban (XVII. 3. és 1.) is előfordult. Ugyanebben a sírban volt a virágcserepre emlékeztető, durva kivitellű, bütykös, de amazoknál jóval kisebb forma (XVII. 11.) is.

Még egy olyan edényről kell megemlékezni, amely az eddig feltárt rézkori temetőkben soha sem fordult elő. A 7. sírban találtuk azt a tálat (XVII. 5.), amely a tiszai I. periodusában nagyon gyakori, de a III. periodusában még soha sem bukkant elő.

Itteni előfordulása megmagyarázza azt a szokatlan jelenséget, hogy a tiszai kultúra III. periodusának most feltárt telepén, az első ásonyomban — tehát ugyanott, ahol az aeneolithikumra jellemző többi (XVII. 8., 9., 10., 13., 14., 15., 18., 19., 20., 21., 22.) töredékek is előfordultak — gyakrabban találkoztunk vele, de egyszersmind megmutatja azt a kapcsolatot is, amelyben ez a kultúra a tiszai kultúra I. periodusával van.

Az edényeknek analógiáit megtaláljuk Szerbkeresztúron, úgy a Mil-leker által feltárt telepén,¹³ mint a belgrádi múzeumnak ugyancsak innen és Csókáról származó edényeiben. De megvannak a Kisléghy Nagy Gyula által feltárt óbessenyői telepén,¹⁴ Tiszapolgáron¹⁵ és a Móra Ferenc által feltárt, s a szegedi múzeumban lévő deszki sírmező és az ugyanitt lévő sövényházi, szórványos, leletek anyagában is.

Nem lehet tehát kétségünk aziránt, hogy a kotacparti Vata-tanyában talált telep és temetők időrendje csak a következő lehet:

- a) tiszai kultúra III. periodusa teleppel és temetkezésekkel;
- b) aeneolithikus temető a település szórványos emlékeivel;
- c) korarézkori sírmező, minden néven nevezendő réz eszköz nélkül;
- d) szétdúlt bronzkori sír és a település szórványos maradványai;
- e) hallstatti településre mutató néhány edény;
- f) jazig település szórványos emlékei;
- g) késő középkori temetkezések, szórványos kerámiai anyaggal.

Az aeneolithikus temető időrendi szükségyszerűsége arra is magyarázatot ad, miért temetkezettek a korarézkori emberek a tiszai kultúra III. periodusának ház romjai fölé. Amannak elpusztulása és emennek itteni temetkezése között pár száz esztendőnek kellett eltelni, amely idő alatt vas-tag réteg rakódhatott a romok fölé.

Az aránylag kis területen összezsúfolt kulturák egymásutánja ebbe a kérdésbe is világosságot hozott.

A tiszai III. telep formákban és díszítésekben rendkívül gazdag anyagát folyóiratunk legközelebbi évfolyamában fogjuk ismertetni.

Dr. Banner János.

¹³ Arch. Ért. 1894. 300—305. II.

¹⁴ U. ott 1909. 146—154. és 1911. 147—164 II

¹⁵ Hillebrand: i. m. 45. I.